De la nació moderna a la indiferència postnacional

Una hipòtesi sobre la pèrdua del dol col·lectiu

X.GATNAU

Resum

La idea d'un "món postnacional" se sol entendre com una predicció: els Estats-nació perdran força, les identitats nacionals es diluiran i la política es reorganitzarà en escales supranacionals, globals, locals o civilitzatòries. Tanmateix, es pot formular una tesi més forta: en moltes societats occidentals ja existeix una condició postnacional, no perquè hagin desaparegut els Estats ni les identitats nacionals, sinó perquè ha desaparegut en amplis sectors de la població el sentiment de pèrdua davant la possible desaparició o transformació profunda de la nació.

La nació moderna va ser una construcció històrica relativament recent. Abans d'ella hi va haver clans, tribus, pobles, ciutats, regnes, imperis, religions universals, comunitats lingüístiques, ordres estamentals i fidelitats dinàstiques. Existien pertinences intenses, però no necessàriament "nacionals" en sentit modern. La modernitat va produir una forma específica de comunitat imaginada: una població extensa, anònima, territorialitzada, homogeneïtzada per l'escola, la llengua estàndard, l'administració, l'exèrcit, la premsa, els mapes, els censos i la memòria històrica comuna. Aquella nació no va ser falsa: va ser construïda, però real en els seus efectes.

La condició postnacional apareix quan aquesta construcció deixa de ser viscuda com a destí. La població continua utilitzant l'Estat, votant, pagant impostos, parlant una llengua, tenint documents i celebrant festes nacionals; però la nació deixa de ser una herència sagrada i passa

a funcionar com a marc administratiu, espai econòmic, comoditat civil o preferència cultural feble. En aquest punt, la pregunta decisiva ja no és si la nació existeix, sinó quanta gent patiria realment si deixés d'existir com a continuïtat històrica.

Però aquesta indiferència no implica necessàriament estabilitat. Una societat pot semblar postnacional i funcional mentre viu de l'herència d'una nació anterior: confiança social, institucions, hàbits de cooperació, memòria compartida i una cultura comuna encara operativa. La qüestió és si aquesta societat pot resistir una crisi forta quan aquests lligams es debiliten. El risc de la postnacionalitat no és només la desaparició d'una identitat, sinó l'aparició d'una societat més fràgil, més dependent de l'Estat i més exposada a conflictes entre grups que ja no es reconeixen com a part d'un mateix destí col·lectiu.

1. Abans de la nació: pertinences sense nacionalisme modern

Històricament, la nació no és la forma normal ni universal de pertinença política. La humanitat ha viscut molt més temps sota estructures de parentiu, llinatge, tribu, ciutat, imperi, religió, senyoriu o dinastia que sota nacions modernes. Això no significa que abans no hi hagués identitat col·lectiva. N'hi havia, i sovint era fortíssima. Però no tenia necessàriament la forma moderna d'una nació sobirana composta per ciutadans iguals que es reconeixen com a part d'un mateix subjecte històric.

En societats de clans o tribus, la pertinença s'organitzava al voltant del parentiu real o mític, la lleialtat al grup, el territori utilitzat o defensat, els avantpassats, els ritus i les obligacions recíproques. El territori podia ser importantíssim, però normalment no es concebia com a "pàtria nacional" en sentit modern, sinó com a terra de caça, pastura, culte, sepultura, llinatge o supervivència. El vincle era concret, personal i sagrat, no abstracte i nacional.

A les ciutats antigues, com les poleis gregues o la Roma republicana, la pertinença era cívica, religiosa i militar. Ser atenenc, espartà o romà implicava participar en un cos polític, en cultes, lleis, deures i privilegis. Però la ciutat antiga no era una nació moderna: era una comunitat política limitada, jeràrquica, excloent, amb esclaus, metecs, aliats o súbdits. La ciutadania romana, especialment amb l'expansió imperial, va

arribar a ser una categoria jurídica amplíssima, però precisament per això era més imperial que nacional: podia incorporar pobles diferents sense exigir-los una homogeneïtat nacional plena.

Els imperis funcionaven d'una altra manera. Un imperi no necessita que tots els seus súbdits se sentin membres d'una mateixa nació. Pot governar mitjançant jerarquies, pactes, autonomies locals, religions oficials, elits intermediàries, fiscalitat i lleialtat a l'emperador o al centre. L'Imperi romà, el persa, l'otomà, l'austrohongarès, el rus o l'espanyol van integrar poblacions diverses sota una sobirania comuna sense convertir-les necessàriament en una sola nació homogènia. L'imperi tolera, administra o jerarquitza la diferència; la nació moderna tendeix a homogeneïtzar-la.

A l'edat mitjana europea, les pertinences principals eren locals, religioses, estamentals, jurídiques i dinàstiques. Una persona podia sentir-se d'una vila, d'una parròquia, d'una llengua, d'un regne, d'una cristiandat, d'un senyor, d'un gremi o d'un llinatge. Podia existir consciència de ser català, castellà, franc, anglès o llombard, però això encara no equivalia al nacionalisme modern de masses. El pagès medieval no es concebia normalment com a part d'un subjecte nacional sobirà; el seu món polític estava mediat per senyorius, furs, jurisdiccions, Església, monarquia i comunitat local.

També les grans religions universals van produir pertinences supranacionals. La cristiandat llatina, la umma islàmica o la idea xinesa de civilització imperial no eren nacions: eren ordres més amplis que podien incloure pobles diferents. En aquests marcs, la lleialtat suprema podia dirigir-se a Déu, a la llei religiosa, a l'emperador, al califa, al rei, a l'ordre còsmic o a la civilització, no necessàriament a una nació popular sobirana.

Per tant, és correcte dir que les nacions modernes no han existit sempre. El que ha existit sempre és la necessitat humana de pertinença, frontera, memòria, parentiu, protecció i diferència. La nació moderna no inventa la pertinença; inventa una forma específica de convertir pertinences disperses en un subjecte polític de masses.

2. La nació moderna: una construcció real

La nació moderna neix quan es fusionen diverses dimensions: Estat territorial, sobirania popular, llengua estandarditzada, història comuna, administració central, exèrcit nacional, escola pública, premsa, mapes, censos, himnes, monuments, màrtirs, literatura i economia integrada. La nació moderna no és simplement una ètnia, ni una raça, ni una llengua, ni un Estat. És una síntesi històrica.

Per això la nació moderna pot ser descrita com a "construïda" sense que això signifiqui que sigui falsa. Una catedral també és construïda i no per això és irreal. La nació és una arquitectura política i simbòlica. El seu èxit va consistir a fer que milions de desconeguts s'imaginessin com a part d'una mateixa comunitat, amb un passat compartit i un destí comú. Un pagès, un soldat, un mestre, un funcionari i un obrer podien no conèixer-se mai, però podien aprendre a veure's com a compatriotes.

La modernitat necessitava aquest tipus de comunitat. La industrialització requeria mobilitat, alfabetització, comunicació comuna, disciplina administrativa i una cultura relativament estandarditzada. L'Estat necessitava ciutadans, soldats, contribuents i treballadors. La nació va proporcionar el relat emocional que feia suportable i honorable aquesta integració. No es pagaven impostos únicament al rei: es contribuïa a la pàtria. No es moria només per un monarca: es moria per la nació. No s'aprenia una llengua estàndard només per utilitat: s'aprenia com a llengua nacional.

Aquest procés va ser especialment fort als segles XVIII, XIX i XX. Les revolucions liberals, el romanticisme, l'educació pública, el servei militar, els diaris, la novel·la, la historiografia patriòtica i els Estats centralitzats van fabricar un tipus de subjecte nou: el ciutadà nacional. La nació moderna va convertir la pertinença en una emoció horitzontal: tots els membres de la nació, rics o pobres, cultes o analfabets, urbans o rurals, podien imaginar-se com a germans simbòlics.

Però aquesta fraternitat nacional sempre va ser ambigua. Podia emancipar davant l'imperi o l'absolutisme, però també podia uniformitzar, perseguir minories, aixafar llengües, inventar passats heroics o convertir la diferència interna en amenaça. La nació moderna

dona dignitat política al poble, però també exigeix que el poble es deixi definir, classificar i representar.

3. Allò postnacional no significa absència d'Estat

L'error habitual és pensar que allò postnacional implica la desaparició immediata dels Estats. No és així. Pot haver-hi postnacionalitat amb Estats forts. De fet, moltes societats actuals continuen tenint passaport, exèrcit, policia, hisenda, fronteres, eleccions, seleccions esportives i símbols patris. El que canvia és la intensitat de la creença.

La condició postnacional apareix quan l'Estat continua existint, però la nació deixa de ser viscuda com una continuïtat orgànica. Per a molts individus, el país és un lloc on residir, treballar, consumir, cobrar prestacions, rebre serveis, tenir seguretat jurídica o desenvolupar una vida privada. Però ja no necessàriament una herència que calgui transmetre.

La diferència és subtil però decisiva. El ciutadà nacional modern pensava: "la meva nació ha de continuar". El subjecte postnacional pensa: "mentre hi hagi estabilitat, drets, feina i convivència, la composició cultural del país pot canviar". No sempre ho formula així, però actua com si ho cregués. La continuïtat nacional deixa de ser un valor suprem i es converteix en una preferència secundària, negociable o fins i tot incòmoda.

Això explica una paradoxa contemporània: molta gent pot dir que estima el seu país i, alhora, no sentir una pèrdua profunda si el seu país canvia radicalment de llengua, composició demogràfica, religió pública, memòria històrica o cultura quotidiana. El seu patriotisme és administratiu, esportiu, sentimental o costumista, però no civilitzatori. Li agrada el seu país com a paisatge, benestar, gastronomia, sistema sanitari, vacances, futbol o infància; no necessàriament com a subjecte històric que hagi de perdurar.

Però aquí apareix un problema decisiu: que una cosa "funcioni" durant un període de prosperitat no demostra que sigui estable en una situació de crisi. Moltes societats postnacionals continuen funcionant perquè viuen d'una herència institucional, cultural i moral acumulada per la nació moderna: confiança social, obediència a la llei, hàbits de

cooperació, autocontrol, sentit del deure, continuïtat administrativa, baixa violència interna i una certa memòria comuna. Però si aquestes bases es consumeixen sense ser renovades, la societat pot conservar durant un temps l'aparença de normalitat mentre perd els lligams que la feien possible.

Una comunitat postnacional pot semblar pacífica mentre hi ha creixement econòmic, serveis públics, seguretat, consum i absència de conflictes greus. Tanmateix, quan apareix una crisi forta —econòmica, energètica, militar, migratòria, fiscal, religiosa o d'ordre públic— es pot revelar que sota la superfície administrativa ja no existia un "nosaltres" prou dens. En aquest cas, el vell consens nacional no és substituït per una fraternitat universal, sinó per una suma de grups, interessos, ressentiments i comunitats paral·leles. La societat continua funcionant mentre no és sotmesa a tensió; però davant una vulnerabilitat intensa es pot fragmentar ràpidament.

Per això la fórmula "mentre funcioni" és ambigua. Pot ser una mostra de maduresa pragmàtica, però també un senyal d'inconsciència històrica. Funciona perquè encara queden reserves de cohesió heretades. Funciona perquè l'Estat manté l'ordre. Funciona perquè el conflicte latent no ha arribat a un punt crític. Però no està garantit que funcioni indefinidament si desapareixen la confiança comuna, la cultura compartida i el sentiment de pertinença. L'alternativa a una nació viva no és necessàriament una societat oberta i harmoniosa; pot ser una societat administrada, desconfiada, tribalitzada o mantinguda unida només per un aparell estatal cada vegada més fort.

4. La indiferència com a símptoma

La pregunta més reveladora no és: "existeixen encara les nacions?". Evidentment existeixen. La pregunta és: "quanta gent experimenta la transformació profunda de la seva nació com una pèrdua?". Aquí apareix la hipòtesi de la indiferència postnacional.

En moltes societats occidentals, una part considerable de la població sembla acceptar canvis culturals, lingüístics o demogràfics sota un criteri funcional: que qui arribi treballi, no molesti, compleixi la llei i no generi conflicte visible. Aquesta fórmula revela una mutació profunda. La nació deixa de ser una comunitat històrica substantiva i passa a ser un

sistema de convivència mínima. La pregunta ja no és “continuarem sent el mateix poble?”, sinó “funciona?”.

Aquest “mentre funcioni” és el nucli psicològic d’allò postnacional. No nega l’existència de diferències culturals, però les subordina a la pau social, al mercat laboral i als drets individuals. La identitat col·lectiva es torna gestionable. Si la transformació no destrueix immediatament la seguretat, el consum, la feina o la vida privada, es percep com a assumible. Fins i tot quan alguns la viuen com una pèrdua, altres la viuen com a normalitat, enriquiment, inevitabilitat o simple irrellevància.

La indiferència postnacional, per tant, no s’ha de confondre amb una estabilitat superior. Una part àmplia de la població pot no experimentar com a pèrdua la transformació del subjecte històric nacional, però això no significa que la nova societat resultant tingui més cohesió. Pot passar el contrari: que l’aparent tolerància sigui en realitat desafecció, cansament, privatització de la vida o simple incapacitat d’imaginar conseqüències a llarg termini.

En aquest sentit, la societat postnacional pot viure de rendes morals. Hereta institucions nacionals, confiança interpersonal, infraestructures, hàbits de legalitat, sistemes educatius, seguretat pública i una memòria comuna, però deixa de transmetre les raons profundes per les quals tot això havia de conservar-se. La població utilitza l’herència, però no sempre es reconeix com a hereva. Gaudeix de l’ordre, però no necessàriament reprodueix les condicions culturals que van fer possible aquell ordre.

Aquí hi ha el risc: quan la pertinença comuna es debilita massa, els conflictes deixen de ser conflictes interns d’una mateixa comunitat política i poden convertir-se en xocs entre grups que ja no es reconeixen com a part d’un destí compartit. Sense nació, sense religió comuna, sense cultura comuna prou forta i sense confiança social àmplia, la cohesió depèn cada vegada més del mercat, del dret abstracte i de la coerció estatal. Això pot bastar en temps tranquils. Però en temps durs, potser no.

Aquí convé distingir cultura, nació i fenotip. Que una societat hagi tingut històricament una determinada majoria ètnica, religiosa, lingüística o fenotípica pot formar part de la seva autopercepció històrica. Però la

nació moderna no es redueix biològicament a això. Precisament per això, en societats liberals avançades, molta gent no interpreta els canvis demogràfics com a desaparició nacional, sinó com a transformació de la població resident. La pregunta identitària queda substituïda per una pregunta normativa: es respecten les lleis?, hi ha igualtat?, hi ha convivència?, hi ha prosperitat?

Per al nacionalista clàssic, aquesta resposta és insuficient. Una nació no és només un contracte de convivència; és una continuïtat de memòria, llengua, costums, morts, paisatges, institucions i descendència simbòlica. Per al subjecte postnacional, en canvi, aquesta continuïtat pot semblar excessiva, sospitosa o simplement poc important. La nació com a herència pesa massa sobre individus que es conceben sobretot com a projectes privats.

5. La modernitat va crear la nació; la hipermodernitat la dissol

Hi ha una ironia històrica. La modernitat va crear la nació per substituir pertinences anteriors: dinastia, religió, província, estament, imperi, comunitat local. Però la pròpia modernitat avançada ha produït forces que afebleixen la nació: globalització econòmica, drets humans universals, migracions massives, individualisme, consum cultural global, internet, anglès internacional, institucions supranacionals, turisme, urbanització, secularització i mercats laborals mòbils.

La primera modernitat va nacionalitzar les masses. La segona modernitat les privatitza i les globalitza. Allà on el segle XIX deia “poble”, el segle XXI diu “individu”, “resident”, “contribuent”, “usuari”, “consumidor”, “treballador”, “minoria”, “ciutadà del món” o “persona amb drets”. La pertinença nacional no desapareix, però competeix amb identitats més flexibles i amb marcs normatius més universals.

El subjecte contemporani pot tenir múltiples lleialtats: ciutat, regió, Estat, Europa, empresa, xarxa digital, comunitat ideològica, estil de vida, religió, llengua, orientació política o causa moral. La nació deixa de monopolitzar el sentit. I quan deixa de monopolitzar el sentit, també deixa de monopolitzar el dol. Si desapareix un costum, una llengua local, una majoria històrica o una forma de vida, molts no ho viuen com una amputació, sinó com un canvi social.

6. Retorn a la normalitat històrica?

Es pot dir que l'època nacional va ser una excepció històrica. Durant uns dos segles, la nació va aconseguir convertir-se en el recipient principal de la pertinença política. Abans d'ella, la humanitat havia viscut sota formes més locals, imperials, religioses o dinàstiques. Després d'ella, podríem estar tornant a un món de pertinences fragmentades: ciutats globals, blocs continentals, imperis econòmics, comunitats religioses transnacionals, xarxes digitals, identitats privades i Estats administratius.

Però no seria un simple retorn al passat. La condició postnacional no reprodueix el clan, la tribu o l'imperi antic. És una cosa nova: individus altament juridificats, consumidors globals, Estats burocràtics, drets universals, mercats integrats i cultures mediàtiques planetàries. La diferència és que el subjecte ja no necessita imaginar-se com a part d'una nació per viure ordenadament. Pot viure dins d'un Estat sense estimar la nació; pot beneficiar-se d'una herència cultural sense voler transmetre-la; pot parlar una llengua sense sentir l'obligació de preservar-la; pot gaudir d'una civilització sense sentir-se'n deutor.

Aquesta és potser la ruptura més profunda: la pèrdua de gratitud històrica. La nació moderna demanava gratitud envers els avantpassats i responsabilitat envers els descendents. La subjectivitat postnacional tendeix a viure en present: drets presents, benestar present, identitat escollida present. El passat es converteix en material crític o patrimonial; el futur, en gestió de riscos. Entre tots dos, la continuïtat nacional s'afebleix.

7. Objecció: el nacionalisme no ha mort

Tanmateix, seria exagerat afirmar que les nacions han desaparegut. De fet, assistim a reaccions nacionals, populistes, identitàries, sobiranistes i civilitzatòries. La globalització no ha eliminat el nacionalisme; l'ha reactivat en formes defensives. Allà on la transformació es percep com massa ràpida, injusta o imposada, reapareix el desig de frontera, sobirania i continuïtat.

Això obliga a matisar la tesi de la indiferència. És possible que una majoria social —potser un 60%, 70% o 80%, segons el país i el moment—

no visqui la pèrdua del subjecte històric nacional com una tragèdia immediata. Però també existeix una minoria significativa que sí que la viu així. Aquesta minoria pot ser del 20%, del 30% o fins i tot més gran en determinats contextos. No es tracta necessàriament d'una nostàlgia superficial, sinó d'una percepció real de pèrdua: pèrdua de continuïtat, de llengua, de memòria, de formes de vida, de confiança social, de sobirania o de transmissió intergeneracional.

La política contemporània es mou precisament en aquesta fractura: una majoria desdramatitzadora i una minoria intensament conscient de la pèrdua. La primera tendeix a dir: "no passa res mentre hi hagi convivència i prosperitat". La segona respon: "quan vulgueu reaccionar, potser ja no existirà el subjecte històric capaç de fer-ho". Aquesta tensió explica bona part dels nous conflictes polítics. La nació no desapareix pacíficament; es retira de la consciència de molts mentre es torna més intensa en aquells que senten que està amenaçada.

El problema per als moviments de reacció nacional és que moltes vegades arriben tard o en condicions desfavorables. Quan s'activa la consciència de pèrdua, la transformació demogràfica, cultural, lingüística o institucional pot estar ja molt avançada. A més, els qui reaccionen solen enfrontar-se a elits administratives, econòmiques, mediàtiques i jurídiques que interpreten el nacionalisme defensiu com una anomalia moral o un perill polític. D'aquí que la reacció existeixi, però no sempre sigui suficient per revertir el procés.

Per això l'època actual no és simplement postnacional. És una època de conflicte entre tres lògiques: la nacional, la postnacional i la civilitzatòria. La lògica nacional vol preservar un poble polític concret. La postnacional vol administrar drets, mobilitat i diversitat. La civilitzatòria agrupa conflictes en blocs més amplis: Occident, islam, Xina, Europa, món rus, Sud global. La nació perd centralitat, però no desapareix; queda pressionada des de baix per identitats locals i privades, des de dalt per institucions globals i pels costats per civilitzacions o religions transnacionals.

La hipòtesi correcta, per tant, no és que "ja no hi hagi nacions", sinó que la nació ha perdut evidència. Abans era el marc natural de la política moderna. Ara és una opció disputada. Per a uns, continua sent la

condició de la llibertat col·lectiva. Per a altres, és un residu perillós. Per a molts, simplement no és una qüestió decisiva. I per a una minoria creixent, precisament perquè molts han deixat de veure-la com a decisiva, es converteix en una causa urgent.

Conclusió

La postnacionalitat més profunda no consisteix en el fet que desapareguin les banderes, els Estats o els passaports. Consisteix en el fet que desapareix el dolor davant la possible desaparició de la continuïtat nacional. Una nació pot morir molt abans que desaparegui el seu Estat: mor quan deixa de ser transmesa com una cosa valuosa, quan els seus membres ja no senten que la seva pèrdua sigui una tragèdia, quan la seva cultura es converteix en una opció estètica, la seva llengua en una eina, la seva història en un museu i el seu territori en una plataforma econòmica.

La modernitat va crear nacions perquè necessitava convertir poblacions disperses en subjectes polítics integrats. La hipermodernitat pot desfer-les perquè converteix aquests subjectes polítics en individus mòbils, consumidors, residents i titulars de drets. En aquest sentit, el món postnacional no és només un futur possible: en amplis sectors ja és una sensibilitat present.

Però la societat que succeeix la nació no té garantida una cohesió superior. Pot ser més oberta, més flexible i més plural; però també pot ser més fràgil, més dependent de la coerció estatal i més incapaç de resistir crisis profundes. Allà on desapareix un “nosaltres” fort, la pau social pot dependre cada vegada més de la prosperitat econòmica, de l’administració tècnica i de la força pública. Si aquestes condicions fallen, la indiferència postnacional pot descobrir massa tard que la nació no era només una ficció emocional, sinó també una reserva de confiança, sacrifici i continuïtat.

La qüestió final no és si les nacions existeixen encara. Existeixen. La qüestió és si encara hi ha prou persones disposades a viure-les com a herència, límit i deure. Si la resposta és negativa, aleshores la nació continua als documents, però s’ha retirat de l’ànima col·lectiva. I si la resposta només és afirmativa en una minoria reactiva, aleshores el conflicte polític del futur no serà entre nació i absència de nació, sinó

entre els qui encara senten la pèrdua i els qui ja no són capaços de comprendre per què hauria de fer mal.

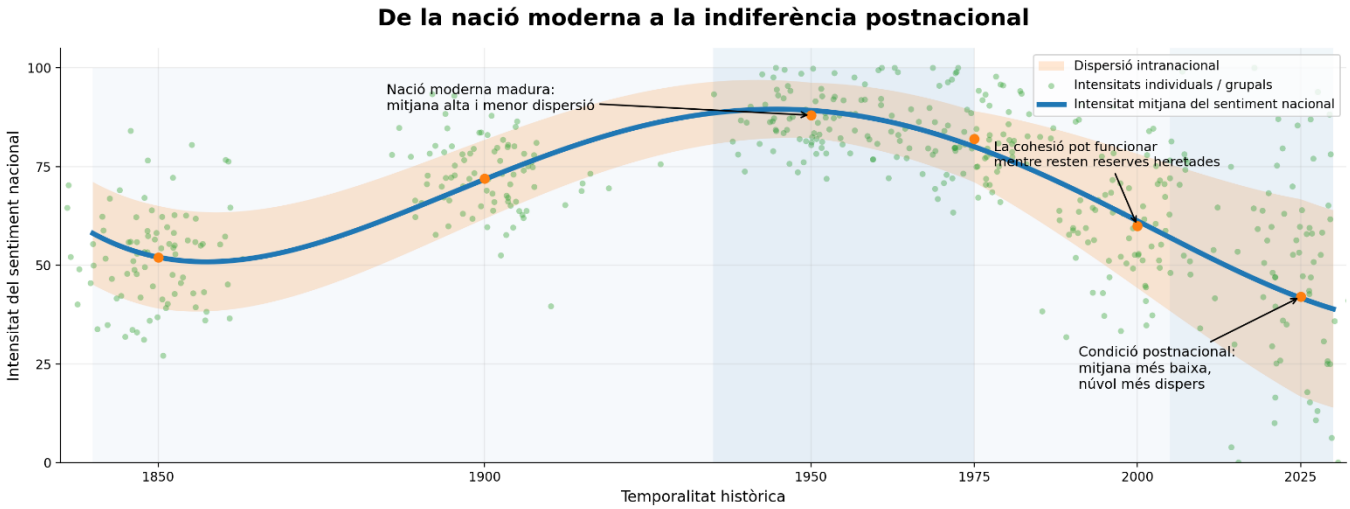

Gràfic conceptual: no representa una sèrie empírica, sinó una hipòtesi visual sobre mitjana i dispersió del sentiment nacional.